

Meta Grosman
Filozofska fakulteta, Ljubljana

TRIVIALNO BESEDILO KOT IZZIV ZA UČITELJA

Vsakdanja dejanskost kaže na to, da se vedno več bralcev odloča za tako imenovana trivialna besedila, medtem ko ima „resna“ ali „velika“ književnost vse manj bralcev. Na to nas opozarjajo izložbe naših knjigarn, natančnejše podatke pa nam prinašajo pregledi o izposojah v naših knjižnicah (*Delo*, Književni listi, 30. 9. 1993), ki nedvoumno izpričujejo absolutno prvo mesto Victorije Holt. Podobno sliko razkrivajo ankete o branju in pogovori z bralci. S takim in podobnim izborom bralcev se srečujejo tudi drugod po svetu, kjer prizorišče obvladujejo trgovski interesi založniških hiš, ki so postale svojevrstna veja množične industrijske proizvodnje in spoštujejo vse njene tržne zakonitosti. V taki situaciji postaja komercialna nadmoč trivialne književnosti zanimiva tudi za zagovornike „resne“ književnosti, ki se počutijo vse bolj osamljeni in omejeni na družbo vedno bolj redkih somišljenikov ter brez podpore bralcev. To stanje je prineslo najprej široke razprave o temeljih raznih kategorizacij leposlovnih besedil, še zlasti o procesih kanoničnega ustoličevanja, takoj nato pa tudi že spremembe v razreševanju vprašanja, katera besedila in zakaj so vredna kritiške pozornosti in primerna za uvrstitev v šolske programe.

Bolj sproščen odnos do nekanoničnih zvrsti in besedil, ki ga je prinesla razčlenitev procesov kanonizacije, nam omogoča manj obremenjen pogled na pomen in pedagoško uporabnost poljubnih oz. popularnih zvrsti besedil, ki privlačijo številne mlade bralce. Za uvedbo trivialnih besedil v šolski pouk pa govorijo tudi dognanja empiričnega proučevanja branja, ki izpostavljajo pomen osebne odmevnosti besedila za bralčevo doživljanje in njegovo produkcijo pomena. Spoznanje, da so za bralce najbolj odmevne tiste sestavine besedila, ki se neposredno navezujejo na njihova predhodna doživetja, zanimanja ali probleme, gotovo govori proti šolski obravnavi kanonično potrjenih besedil, ki pa presegajo učenčev domet, ali so drugače nezanimiva in dolgačasna zanj. Književni pouk, ki temelji zgolj ali pretežno na tako izbranih delih, učenca pogosto odtuja in ga navdaja z občutkom, da književnost preprosto ni zanj ali on za književnost. Namesto da bi mu privzgojil zanimanje za branje leposlovja in za to potrebno bralno sposobnost, ga odvrta od leposlovja in pušča polpismenega ali nepismenega. Spoznanja o neuspešnosti tradicionalno usmerjenega književnega pouka so zato prinesla korenite spremembe: pouk književnosti se osredinja na učenca in izhaja iz njegovih posebnih interesov ob hkratnem upoštevanju njegovega spoznavnega razvoja. Tako usmerjen pouk ne

poskuša samo premagati nezanimanja učencev in njihove pomanjkljive motivacije, marveč je usmerjen tudi k sistematičnemu usvajanju bralne sposobnosti za raznolika besedila, kot je potrebna za poznejše samostojno in kritično branje. Pouk, ki se zares želi osrediniti na učenca, pa mora seveda izhajati iz besedil, ki učence zanimajo vsaj toliko, da jih bodo lahko v celoti prebrali. To so pogosto prav tako-imenovana trivialna besedila za otroke in najstnike, ki so pisana takorekoč „na njihovo kožo“, vendar brez umetniškega daru in motivacije, pogosto pretežno komercialno. Vse več šol kljub temu uvršča taka besedila v svoje programe prav zato, ker jih njihovi učenci najbolj pogosto berejo in so zato tudi predmet pogovora med učenci. Predvsem pa so to besedila, ki jih lahko obravnavajo na temelju učenčevega lastnega branja, ne zgolj na temelju na pamet naučenih podatkov o avtorju, dobi in drugih obelježjih dela.

Odločitev za šolsko obravnavo trivialnega besedila pa nikakor ne pomeni, da mora biti tudi obravnavo trivialna, ali pa omejena na neutemeljeno kritiziranje in obsojanje. Prav nasprotno, taka odločitev predpostavlja temeljito poznavanje značilnosti trivialne književnosti in še zlasti značilnosti doživljanja trivialnih besedil. Le s takim znanjem bo učitelj lahko pomagal učencem postopoma odkriti tudi omejitve takega branja. Obravnavo trivialnega besedila mora biti tudi skladna z učenčevo razvojno stopnjo, ko je besedilo zanj še neposredno zanimivo, vendar ga ob temeljiti razpravi in obdelavi lahko hkrati tudi že preseže in spozna njegove pomanjkljivosti oz. omejitve. Iz takih spoznanj lahko postopoma zraste tudi zanimanje za zahtevnejša besedila.

Značilnosti trivialne književnosti so tesno povezane z njeno naravnostjo k preprostem zadovoljevanju bralca in z željo, bralca vzgojiti v trajnega potrošnika take literature. Različno od avtorjev umetnostnih besedil, ki poskušajo ubesediti lastno razmerje do sveta in svojo poglobljeno izkušnjo tako, da bi tudi za bralca problematizirali in osvetlili določeno izkušnjo, avtorji trivialne literature poskušajo pri bralcih doseči predvsem precej bolj enostavna doživetja, ki od bralca ne terjajo nikakršnega dejavnega napora, marveč mu omogočajo povsem pasivno in površinsko sprejemanje. Avtorji trivialne literature v tem smislu ne poskušajo izraziti lastnih doživetij, marveč zgolj spodbuditi pri bralcih enostavno podoživljanje že vnaprej znanih zgodb z minimalno variacijo, ki jim omogoča prodajo še večjega števila takih zgodb in odgovarjajoči zaslužek. Zgodbe so si zato zelo podobne, njihov potek je predvidljiv že na samem začetku. Ko jih bralec prebere do konca, nima želje, da bi zgodbo ponovno prebral ali o njej razmišljal, marveč je pripravljen zgolj na nove podobne zgodbe. To omogoča brezkončno nadaljevanje zgodb kot so npr. zbirka *Pet prijateljev*, z dobro mero ponavljanja, ki pa ga opazijo le pozornejši bralci, ki ne berejo samo površinsko. Manj pozorni bralci pa taka besedila „požirajo“, ne da bi pri tem opazili ponavljanje stereotipne zgodbe, oseb in ponujene izkušnje. Podobno ne opazijo tudi ponarejenosti izkušnje, poenostavljenosti situacije in temeljnega avtorjevega namena, da z njimi manipulira prav tako, kot se mu zahoče. Prav z razkrivanjem takih lastnosti pa lahko pouk književnosti učencu omogoči, da postopoma spozna značilnosti trivialne pripovedi na temelju lastne izkušnje in tako tudi preseže ozko zanimanje zanj in začne razvijati bralno sposobnost, ki je potrebna za zahtevnejša besedila.

Proučevanje raznolikih oblik trivialne književnosti je prineslo že kar obsežen seznam značilnosti, ki jih srečujemo v takih besedilih. Poznavanje teh značilnosti je učitelju v pomoč pri njihovem razkrivanju v besedilu, za katerega se odloči. Razkriva jih lahko na besedni ravni, na ravni pripovedne strukture in na področju izbora stilističnih sredstev ter učinkovanja vseh teh značilnosti na bralca oz. učenca (Walter Nash, 1990). Besedna raven je pogosto omejena z nefunkcionalnim izborom, ki nima niti širše povezovalne funkcije niti ne spodbuja bralčevih pričakovanj in fantazijske dejavnosti. Srečujemo prisilno kopičenje besed, še zlasti standardnih pridevnikov, ki delujejo kot klišeji za že znane in prilično ustaljene tipe oseb, ki se le malo razlikujejo od sprejetega stereotipa. Razmeroma skopi opisi obraza, postave in obleke ob samem vstopu osebe v dogajanje bralcu pomagajo spoznati tip junaka ali junakinje, ne da bi začutil potrebo po globljem poznavanju značajskih ali psiholoških posebnosti uvedene osebe.

Pripovedna struktura je enostavna in predvidljiva, čim bralec ugotovi s kakšnim tipom junakov ima opraviti. Opisi posameznih dogodkov ali prizorov so impresionistično nanizani brez globlje razpoznavne povezave in vzročnosti ter tako dajejo vtis zvestega realizma. Zato imamo pogosto vtis, da imamo opraviti z zaporedjem dogodkov in ne s pravo zgodbo. Tudi posamezni opisi ne poskušajo povedati ali razviti zgodbe, marveč zgolj zapolnjujejo zgodbo s podatki o ozadju, o preprostih spremembah, o čustvenih stanjih junakov itd. Pogosto srečamo izmenjavo kratkih opisov, ki delujejo kot slike, in dolgih dialogov, ki zbuja občutek, da je glavno področje delovanja govorjenje. Sam dialog je navidezno podoben vsakodnevemu pogovoru, vendar je njegova prava funkcija predvsem nadaljevanje pripovedi. Zato smo v takem dialogu največkrat priča izmenjave raznih podatkov med osebami. Vsi pomeni so seveda razloženi, prav tako tudi domnevna čustvena stanja oz. odnosi junakov. V tem smislu je vsak pomen pojasnjen, saj bralec neprestano sprejema navodila za svoje predstave: nič ni prepuščeno njegovi domišljiji in zato je lahko ves čas povsem nedejavno prepuščen vodenju, če že ne kar manipuliranju besedila. Skladno s tako pripovedjo, trivialna zgodba nikoli ne vzbuja vtisa o nepredvidljivosti človekove usode ali nemoči ljudi, da bi se med seboj razumeli, marveč le preračunane kratkotrajne napetosti, ki spodbujajo bralca k nadaljevanju branja. Vse napake in zmote je mogoče popraviti, v vsesplošnem optimizmu bralec vedno ve, da ga, kljub trenutnim zapletom, vedno čaka srečni konec.

V kolikor trivialna književnost uporablja razna stilna sredstva, le ta največkrat delujejo le kot dodatni, bolj ali manj standarizirani, okrasni elementi posameznih opisov, brez globlje povezave z dogajanjem ali osebami. Tako uporabljena stilna sredstva praviloma nimajo kakšnega posebnega funkcionalnega pomena za pripoved: ne prispevajo k njenemu razvoju, niti je ne povezujejo z bralcem. Trivialna besedila pogosto dosega svoje kratkotrajne učinke z nekritičnim kopičenjem banalnih krasilnih pridevnikov, ki posredujejo predvsem pričakovane predstave oz. klišeje. Povsod srečujemo nepotrebno ponavljanje in nič manj neverjetno pretiravanje, medtem ko sta raznolikost in mnogostranskost resničnega sveta zreducirani na ponujeno iluzijo in sladkobno idilo, ki bralcu omogočata beg iz realnosti in beg pred lastnimi problemi, brez vsakršnega navajanja k dejavnemu in kritičnemu odnosu do predstavljenega

besedilnega sveta. Površinsko ganljivi opisi dosegajo hitre in kratkotrajne učinke, ki pri bralcu zbujejo željo po nadaljnem branju podobne plaže in tako omogočajo skorajda serijsko proizvodno trivialne književnosti, ki prav zato tako zlahka obvladuje knjižno tržišče in se širi tudi na račun „resne“ oz. „visoke“ književnosti.

To širjenje se giblje po tržnih zakonitostih, ki jih očitno ni mogoče spremeniti s prevzganjem založnikov, saj le ti kar odprto zagovarjajo trivialno književnost tudi z izgovorom, da z denarjem, ki ga le ta prinaša, potem podpirajo „resno“ leposlovje. Zato se zdi edino smiselno, obravnavo trivialne književnosti uvesti tudi v šolske programe in, na temelju argumentirane in učencem dosegljive razčlenitve, razgrniti njene lastnosti tako, da jih učenci lahko tudi sami začnejo prepoznavati in se na njih ustrezno odzivati. Tako zasnovana obravnava trivialne književnosti pri rednem pouku in književni vzgoji je za učitelja tudi izziv. Daje mu priliko, da se izkaže s svojo strpnostjo in upoštevanjem učenčevih branj oz. pomenov, ki so za učitelja seveda nepredvidljivi, in se tako poda na ozemlje in v svet svojih učencev. Z dobrim poznavanjem značilnosti trivialne pripovedi in njenih posebnih zakonitosti, lahko učencem brez vsakršne sovražne ali nestrpne nastrojenosti razkrije značilno naravnost take pripovedi k manj zahtevnem branju, postopke s katerimi taka pripoved manipulira bralca in ga zadovoljuje prav tako, kot antibiotiki uničujejo bacile z napačno ponudbo. Z vzporedno obravnavo umetnostno bolj izdelanih pripovedi podobnih dogodkov jim lahko osvetli preprostost trivialne pripovedi in njeno stalno prisotno težnjo k poenostavljanju in klišejski predstavitvi oseb in dogajanja. Z vabilom, da posamezne opise dopolnijo ali nadomestijo z bolj domiselnimi pridevniki ali predstavitvami celotnega dogajanja, bo hkrati vzbudil njihovo domišljjsko dejavnost in tekmovalni duh ter razkrinkal siromašnost trivialne pripovedi. Z odkrito obravnavo značilnosti trivialne pripovedi in spodbujanjem lastne boljše ustvarjalnosti pa jim ne bo le razkrival poenostavljeni svet trivialne književnosti, marveč jih bo vzgajal tudi k bolj kritičnemu branju in k razumevanju lastnega branja, ki vedno prispeva k razvoju lastne bralne sposobnosti. Če že ne moremo vplivati na nepretrgano proizvodnjo trivialne književnosti, se zdi smiselno poskusiti vplivati vsaj na njeno branje z vzgojo take bralne sposobnosti, ki bo učencem omogočala preseganje pogosto povsem nedejavnega sprejemanja trivialnega besedila. Nedejavno branje je značilno predvsem za bralce, ki ne vejo ničesar o procesih branja, o različnih vrednostnih sestavih in raznolikih besedilih, in zato ne morejo vzpostaviti dejavnejšega odnosa do branega besedila. Bralci, ki razpolagajo z mnogostransko bralno sposobnostjo in znajo brati različna besedila glede na njihove posebne značilnosti in zahteve, bodo tudi trivialno književnost brali brez utvare, da berejo drugačno besedilo, in brez občutka krivde, da ne berejo drugačnega besedila, preprosto zato, ker bodo vedeli, zakaj so se odločili za tako branje. Učinkovanje poljubnega besedila – tudi trivialnega – nikoli ni odvisno samo od lastnosti besedila, marveč vedno tudi od bralčevega odnosa do besedila, njegovih interesov in znanja. V tem smislu lahko učenčevo poznavanje značilnosti trivialne književnosti in posebnosti njenega branja pomembno prispeva k njegovemu odnosu do te literature. Kritičen odnos do trivialne književnosti pa lahko prepreči tudi dolgotrajnejše kvarne učinke izključnega branja trivialnih besedil na procese učenčeve konstrukcije realnosti.

Viri:

Nash, Walter, *Language in Popular Fiction*. London in New York, Routledge, 1990

Zöllner, Hans M. *Kunst und Kitsch – warum der Mensch beides Braucht. Daseinsanalyse* 9 (1992), 51–69.

Zusammenfassung

Trivialer Text als Herausforderung für den Lehrer

Die alltägliche Tatsache weist darauf hin, daß sich immer mehr Leser für die sogenannten trivialen Texte entscheiden; die „ernste“ oder „große“ Literatur hat dagegen immer weniger Leser. Eine gelassener Beziehung zu den nicht-kanonischen Textsorten und zu den Texten, die durch die Gliederung der Kanonisation zustande kamen, ermöglicht eine weniger belastete Sicht auf die Bedeutung und pädagogische Gebräuchlichkeit der populären Textsorten. Für die Aufnahme der trivialen Texte in den Unterricht sprechen auch die Feststellungen der empirischen Forschung des Lesens, wonach die Bedeutung der persönlichen Resonanz des Textes für das Erlebnis des Lesers und dessen Bedeutungsproduktion betont werden. Natürlich setzt eine solche Entscheidung gründliche Kenntnisse über die Kennzeichen der Trivilliteratur beim Lehrer voraus (auf lexikalischer Ebene, auf der Ebene der Erzählstruktur und im Bereich der Auswahl von stilistischen Mitteln). Mit einer toleranten Behandlung der trivialen Erzählung sollte der Lehrer ihre typische Vereinfachung und klischeeartige Vorstellung der Personen und Geschehnisse enthüllen und so die jungen Leser für ein kritisches Lesen und Verstehen des eigenen Lesens erziehen. Dieses trägt immer zur Entwicklung der eigenen Lesefähigkeit bei.